

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond
Kirjanduse ja kultuuriteaduste õppekava

Merit-Kätlin Sööt

**Üleminekuaja varjupool: Kuidas kujutatakse Eesti üheksakümnendaid
kajastavas kirjanduses kuritegelikku maailma?**

Bakalaureusetöö

Juhendaja Mart Velsker PhD

Tartu 2026

Iseseisvalt tehtud töö kinnituse vorm

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Merit-Kätlin Sööt

(allkiri)

26.05.2026

Annotatsioon

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on uurida kuidas kujutatakse kuritegelikku maailma Eesti üheksakümnendaid kajastavas kirjanduses. Seda tehakse Jüri Mosina memuaarteose „Juhan Julm” ja Andres Anvelli romaani „Punane elavhõbe” analüüsi põhjal. Analüüsi pidepunktideks on jutustajatüüp, fokalisatsioon ning teoste keelekasutus. Keelekasutuses tuuakse välja vulgaarkeelendid, sõimusõnad, släng ja ajastukohased sõnad.

Fokaliseerimise käsitlesele on toeks Gérard Genette (1980), jutustaja tüüpidel Epp Annus (1995) ning Dana Osborne (2020), kelle abil kategoriseeritakse sõimu ja vandumist.

Märksõnad

Mosin, Jüri; Anvelt, Andres; üheksakümnendad; fokalisatsioon; jutustaja

SISUKORD

SISUKORD.....	4
SISSEJUHATUS.....	5
1. ÜLEMINEKUAJA EESTI KONTEKST.....	7
1.1 Poliitika ja majandus.....	7
1.2 Korruptsioon ja organiseeritud kuritegevus.....	8
2. VALITUD TEOSED JA AUTORID.....	10
3. „JUHAN JULM” JA „PUNANE ELAVHÕBE”. JUTUSTAMINE JA FOKALISEERIMINE.....	12
3.1 Teoreetiline taust.....	12
3.3 Usaldusväärsus ja lugeja positsioon.....	19
4. KEELEKASUTUS.....	24
4.1 Register.....	24
4.2 Kurjategijate keelekasutus Jüri Mosina teoses.....	25
4.3 Kurjategijate keelekasutus Andres Anvelti teoses.....	27
4.4 Politseitöötajate keelekasutus Andres Anvelti teoses.....	29
4.5 Keelekasutuse võrdlus.....	31
KOKKUVÕTE.....	35
KASUTATUD MATERJAL.....	37
SUMMARY.....	40

SISSEJUHATUS

Bakalaureusetöö eesmärk on avada kuidas üheksakümnendaid kajastavas kirjanduses kujutatakse kuritegelikku maailma. Selleks võrreldakse Jüri Mosina mälestusteost „Juhan Julm” ning Andres Anvelti romaani „Punane elavhõbe”. Põhiprobleem tuleneb asjaolust, et kuritegelikku maailma on uuritud peamiselt õigusvaldkonnas, ent kirjandust, mis kajastab üheksakümnendaid ja kuritegelikku maailma ei ole hulgaliselt uuritud/kajastatud, s.t ajastust on kirjutatud romaane ja artikleid, kuid mitte läbivaid uurimusi, mis aitaks ajastu teoseid mõtestada. Näiteks, kuidas kajastatakse ajastut läbi tegelaste fokaliseerituse ning kas ja kuidas fokaliseeritud tegelane tegevustikku edastab. Samuti on ka keelekasutusega kuritegelikus maailmas – eelnevalt on küll hulgaliselt uuritud sõimusõnu, slängi ja vulgarisme, kuid tihti jääb fookus transgressiivse kirjanduse valgusesse. Näiteks Karina Kirisbergi bakalaureusetöö „Ropendamine Kaur Kenderi „Iseseisvuspäevast”” (2017) keskendub romaanis leitud slängi ja roppuste (ka vulgarismide) süvaanlüüsile. Seevastu Anna Põllu bakalaureusetöö „Vanglasläng Tartu vanglas kahe kinnipeetava suulise kõne näitel” (2013) keskendub läbivalt slängile, ent ei tee seda transgressiivse kirjanduse joontes. Seega, registreid on uuritud küll, kuid antud töö kontekstis on probleemseks kohaks, et kirjanduses ei leidu justkui ühtset uurimust, milles tegevustik toimub üheksakümnendatel ning selle raames oleks uuritud tegelaste fokaliseeritust, jutustajat ning nende teoste keelekasutust.

Põhiprobleemile ja eesmärgile aitavad kaasa järgmised uurimisküsimused:

- 1) Kuidas näidatakse üheksakümnendaid kajastavas kirjanduses fokaliseeritud tegelast ja jutustajat; kuidas läbi nende tajub lugeja valitud teostes usaldusvärsust?
- 2) Milline on kuritegeliku maailma keelekasutus ja kuidas suhestub see avaliku korrakaitse ehk politsei keelekasutusega?

Uurimisküsimustele lisaks vaadeldakse kas valitud teostes kajastatakse kuritegevust soodustavaid külgi, mis olid üheksakümnendate kontekstis aktuaalsed; majanduslikud, poliitilised jt ning mis rolli mängisid teostes raha ja hirm.

Bakalaureusetöö koosneb neljast peatükist, millest kaks esimest on teoreetilised: ülevaade üheksakümnendate asjastu kontekstist ning valimis olevate teoste autorite lühiülevaade. Ülevaadete eesmärk on lugejat põgusalt tutvustada üleminekuaja konteksti ning erinevate tahkudega, mis hõlbustasid kuritegevusel õitseda. Peatükid kolm ja neli keskenduvad üheksakümnendaid kajastavatele teostele. Seda tehakse läbi teostes fokaliseeritud tegelaste vaatluse; kas ja kuidas edastavad fokaliseeritud tegelased tegevustikku, millest tulenevalt analüüsitakse ka jutustajat. Lisaks vaadeldakse kuidas tunneb lugeja perspektiivide ja jutustaja põhjal teoste usaldusväarsust. Viimases peatükis analüüsitakse teoste keelekasutust; vulgaarsus, sõimusõnad, släng ja ajastukohased sõnad. Need registrid tuuakse välja eraldi alapeatükkides, keskendudes eraldi Mosina ja Anvelti teose tegelastele. Anvelti teose valguses lisandub ka politseitöötajate keelekasutus. Teostes kajastatud slängi võrreldakse Mai Loogi „Eesti esimene slängi sõnaraamat” (1991) leitava slängiga s.t tuuakse välja kokkulangevused ja erinevused.

Teostega tegelevates peatükkides on peamisteks lähtuvateks autoriteks Gérard Genette (1980), kes on aluseks fokaliseerimise käsitlemisel, Epp Annus (1995), kelle abil vaadeldakse jutustajat ning Dana Osborne (2020), kelle abil kategoriseeritakse sõimu ning vandumist. Autoreid on muidugi lisaks teisigi. Töös kasutatakse kvalitatiivset tekstianalüüsi ehk sõnastatakse uurimisküsimused, et saadud tulemusi kirjeldada, kuid tulemusi ei mõõdetata numbrita. Uurimisküsimustele vastamiseks on vaja analüüsida erinevaid teksti kihte, milleks kasutatakse lähilugemist.

Keelekasutuse analüüsis tuuakse välja erinevad registrid ning kindla registri süvaanalüüsi asemel analüüsitakse registreid ülevaatlilikult. Antud tööga avatakse üks võimalikele keele kihtidele, mida suurema mahuga töö võimaldaks süvaanalüüsida.

1. ÜLEMINEKUAJA EESTI KONTEKST

1.1 Poliitika ja majandus

Eesti taasiseseisvus aastal 1991 ning sellega kaasnenud muutused on oluline vaatepunkt kriminaalsete motiivide seisukohalt. Teatud aspektid pidid kriminaalseid tegevusi soodustama ning lühidalt püütakse neid peatükis väljendada. „Ajavahemikul alates 1991. aastast on Eesti läbi teinud põhjalikke reforme, mis on mõjutanud kõiki poliitika, majanduse ja ühiskonna valdkondi” (Helemäe; Saar 2011: 13). Tähendab, uued reformid saabusid kiiresti, kuid vanad tavad ei olnud kadunud. Helemäe ja Saar on välja toonud Sztompka (2004) esitatud sotsialismi hävingu negatiivsed tingimused: 1) riskid ja ohud nagu näiteks tööjõupuudus, inflatsioon ning levinud arusaam nõrgast õigussüsteemist, 2) madal elatustase, 3) arusaam vanadest probleemidest, mis uude valitsusse kaasa tulid ning 4) rahulolematuse minevikuga arvestamisel (samas). Kõik need kategooriad näitavad seda, et muutused mõjutasid elanikke paljudes aspektides, lisaks oli juba eelnev umbusk valitsuse suhtes. Umbusaldus tulenes kommunismist, kui rahvas õppis, et tugevat ja suurt valitsust ei saa usaldada. Rahva usaldust oli kuritarvitatud ning uuel, mitte-kommunistlikult valitsuselt ei oodatud midagi head. (Laar 2012: 264-265)

Majanduses kasvas kiiresti inflatsioon. Inflatsiooni tõsidusest parema aimu saamiseks on näide majandusteadlaselt Karsten Staehrlilt: „1991. aastal oli aastane inflatsioon üle 200 protsendi ja 1992. aastaks jõudis see peaaegu 1100 protsendini” (Staehr 2004: 45). Selline protsent tulenes asjaolust, et Eesti kasutas valuutana endiselt rubla. Nõukogude Liidust lahkunud riigid paiskasid rubla piiranguteta, mis viis ekstreemse inflatsioonini (samas). Selline äärmus tähendas, et majanduslik muutus ei saanud toimuda ilma rubla kaotamiseta. Eesti võttis kasutusele krooni, oma valuuta, ning saavutas sellega kontrolli rahapakkumise üle (samas). Lisaks, mainib Laar, et pangandusmääruste ning rahapesijate suhtes oli uus valitsus karm, sest avastati mitu panka, mis olid Vene maffia käsutuses. Need pangad sundis valitsus pankrotti. (Laar 2012: 264) Siit hargneb välja suur motiiv kuritegevuse valdkonnas, milleks on korruptsioon. Laar nimetab kommunismist tulenenud korruptsiooni lausa haiguseks (Laar 2012: 263).

1.2 Korruptsioon ja organiseeritud kuritegevus

Üldlevinud teadmisenä tähendab korruptsioon ametipositsiooni kuritarvitamist omakasu eesmärgil (Sööt; Klopets 2009: 55). Anvelt toob välja kahte liiki korruptsiooni: esiteks instrumentaalne, mis tähendab ametniku survestatmist mingisuguse teo kordasaatmiseks. Just instrumentaalne korruptsioon hõlmab ametipositsiooni ära kasutamist, seda nii omakasuliselt kui ka ebaseadusliku teo sooritamiseks. (Anvelt 2000: 325) Näiteks, üheksakümne aastal paigutati kurjategijaid tihti erinevatesse arestimajadesse, et vältida infopleket: ametnikud võisid kinnipeetavad asetada kõrvalkongidesse, võimaldades neil ülekuulamiseks sündmused selgeks arutada või edastati sõnumeid väljaspool vanglast viibivatele isikutele, et end politsei eest varjata või peidaks keegi varastatud eseme. (Anvelt; Lamp 2020: [53:00-53.40]). Teiseks, endogeeniline korruptsioon, mis tähendab, et organiseeritud kuritegevus toimib varjatult, näiteks ligipääs avaliku võimu otsustusprotsessidele (Anvelt 2000: 325). Sellest väljendub, et korruptsioon on omaette kuritegu, kuid sellele lisaks ka lävend organiseeritud kuritegevusele.

Valdavalt saab väita, et inimesed soovivad end turvaliselt tunda; tööl, õues – igapäevaelus. Turvalisuse tagavad erinevad normid, mida kodanikena järgitakse. Asetades ühiskonda grupid, kes nendele normidele selja pööravad ning valivad näiteks vägivalla ja kuritegevuse, luuakse sild organiseeritud kuritegevusele. Ka selline organisatsioon vajab sisemisi reegleid ja eeskirju, et liikmete tervikuna hoidmine ühise eesmärgi jaoks toimiks, ühine eesmärk organiseeritud kuritegevuse puhul on materiaalne kasu (Anvelt 2000: 326). Laialt öeldes, nimetab Anvelt (2000: 320) probleemi juureks asjaolu, et selliste seaduste kehtestamine, mis kõiki inimesi valdavalt rahuldaks, on võimatu luua, mistõttu leidub alati inimesi, kes seadustele vastu hakkavad.

Riigikantselei lehelt leiab organiseeritud kuritegevuse kohta järgmist: „Organiseeritud kuritegevuse võrgustike tegevus väljendub eelkõige piiriüleses narko-, küber-, majandus- ja keskkonnakuritegude toimepanemises, samuti inimkaubanduses ning kuritegelike teenuste pakkumises ja terrorismi toetamises” (Riigikantselei 2025). Anvelti ning Lambi taskuhäälingus (2020) toob Anvelt välja, et üheksakümne aastal ei liikunud narkootikumid sedavõrd avalikult, pigem jäi organiseeritud kuritegevus pakkumis-nõudlus kaubanduse juurde, tegeleti rohkem lääneliku kaubaga: sigaretid,

alkohol, muusikakeskused – sedasorti kauba müümine ning kindlasti metalliäri. Antud töös on olulisel kohal metalliäri ning sellega seonduv tegevustik.

„Samal ajal avaneb just avaliku võimu korrumpeerimise kaudu organiseeritud kuritegevusele võimalus pääseda ligi otsustamisprotsessidele ja seeläbi kindlustada ennast kui reaalselt negatiivset võimu ühiskonnas” (Anvelt 2000: 325). Organiseeritud kuritegevus ning korruptsioon käivad käsikäes, soodustades kummagi võimalusi. Lisaks nendib Anvelt pakkumise ja nõudluse vahekorda, mis on organiseeritud kuritegevuses eriti soositud nendes valdkondades, kus võim on olematu (Anvelt 2000: 321). Mida see siis tähendab? Lühidalt, pealtnäha pakutakse olukordadele õiglast lahendust, mis soosib pakkujale omakasulist tulu. Antud töö ei lasku regulatsioonidesse, mis kõik organiseeritud kuritegevusel õitseda lasid, need on seletatud Anvelti artiklis.

Ometi on ka kuritegelikus maailmas vaja kaitset ning nõ õiglust. Selleks osutus katuse pakkumine. Mõiste selgitamiseks võtame näiteks prostitutsiooni, mis Eesti riigis juriidilise abi ja kaitse alla ei kuulu. Teenuse pakkuja vajab ometi kaitset rivaalide või tänavakuritegevuse eest. Sellisel juhul pöördub ettevõtja organiseeritud kuritegevuse poole, lepatakse kokku katusemaks ja punktid, mis katus enda poolt pakub. (Anvelt 2000: 323) Selline ostan-pakun lahendus kandub ka organiseeritud kuritegevuse siseriingidesse; diileril on kaup, see varastatakse, katus tuleb appi ja toob kauba tagasi.

2. VALITUD TEOSED JA AUTORID

Töös analüüsitavate teemade aluseks on kahe eesti autori teosed, jäädes valimiga ilukirjanduse juurde. Töös on vaatluse all Jüri Mosina memuaarne teos „Juhan Julm” ning Andres Anveldi romaan „Punane elavhõbe”. Mosina puhul on autori sõnade järgi tegemist pihtimusega, ehk kogu lugu nagu päriselt. Anvelt on seevastu eessõnas kirjutanud, et kõik tegelased ja sündmused on välja mõeldud ning kokkusattumised on juhuslikud. Sellele väitele pakub töö autor järgmises peatükis ka teistsugust vaatepunkti.

Jüri Mosin on Eesti sarimõrvar, kes mõisteti süüdi kolmes mõrvas ning muudes kuritegudes. Mosin põgenes kahel korral vanglast. Ta mõisteti 2012. aastani vanglasse ning aastal 2008 kirjutas ta vanglas eluloo raamatu. (Lamp 2008) Raamatus soovib Mosin kõik ausalt ära rääkida, alustades varasest lapsepõlvest ning lõpetades vanglamüüride taga. Teos osutus valituks, sest sündmustik antakse edasi läbi ühe üheksakümnnendate kõmulisema kriminaali elu ja pilgu, kelle teos sukeldub ka üheksakümnnendate olemusse.

Katkend annotatsioonist: „See raamat on elust, mis on täis valetamist ja varastamist, röövimist ja vägistamist, tapmist ja tagaajamist – õnnetust ning õudust. /.../ Nii elada ei tohi – mitte kusagil, mitte kunagi, mitte keegi.” (Mosin 2010)

Andres Anvelt töötas 1989-2003 aastatel kriminaaljälituse-politseisüsteemis, lõpetades Keskkriminaalpolitsei direktori ametikohaga. Anvelt on õppinud Tartu Ülikoolis õigusteadust, Tallinna Tehnikaülikoolis haldusjuhtimise magistri lõpetanud ning õppinud ka FBI Akadeemias õiguskaitseorganite juhtimist. (Anvelt 2007) „Punane elavhõbe” (2007) on valitud tööde seas, sest see keskendub läbivalt kriminaalsetele sündmustele, mis võtsid aset üheksakümnnendatel. Olgugi, et tegemist on ilukirjandusega, siis on autori näol tegemist oma ala (kriminalistika) spetsialistiga, mis aitab luua antud aja olustiku tõelisust. Debüütteoses seisab lause: „Siin maailmas on kaks poolt, nemad või meie” (Anvelt 2007: 378) ning valitud ilukirjanduslikud teosed annavad tõepoolest pilgu mõlemale poolele, mõlema vaatevinklist.

Katkend annotatsioonist: „On kuumade 1990-ndate algus. Iseseisvuse taastanud Eestis valitseb peata olukord ja ühiskonnas kehtib Metsiku Lääne mentaliteet. Kõik otsivad oma: kes tõde, kes õigust, kes raha, kes autoriteeti.” (Anvelt 2007)

Mõlemad teosed kategoriseeritakse töö raames kriminaalkirjanduse alla, kuigi Mosina kirjutis sinna esmaselt ei kuulu. Ennekõike kuulub „Juhan Julm” enda olemuselt memuaarkirjanduse hulka. Memuaar on suhteliselt vabas vormis kirjutis ning see hõlmab mitut alaliiki: autobiograafiad, elulõpumemuaarid, ajaloolisi sündmusi või isikuid ümbritsevad memuaarid jne, mis tihti ulatuvad ilukirjanduslike joonte juurde (Palm 1938: 319). Mosina puhul on tegemist autobiograafilise romaaniga, mis hõlmab endas ilukirjanduslikke jooni, sellest lähemalt järgmises peatükis.

Sõnaveeb annab kriminaalkirjandusele definitsiooni, et tegemist on põneva ilukirjandusega, mille aluseks on kuriteod, eeskätt mõrvad ning kurjategijate avastamine. Kriminaalromaan seevastu kirjeldatakse kui romaani, mis käsitleb kuritegu, harilikult mõrva ja selle lahendamist (samas). Nende selgituste valguses on tegemist eripäraste teostega. Mosin kirjeldab sisu põnevalt, on kuriteod ent kurjategija ehk autori avastamist/sellele keskenduvat narratiivi ei ole. Seevastu Anvelti teoses saab tegevustik alguse vanglast põgenemise tõttu ning nähakse erinevate kurjategijate kui ka politsei perspektiivi. Seega on definitsiooni järgi mõlemal teosel kokkulangevusi kui ka erinevusi. Võttes aluseks, et tegevustik võtab aset kuritegelikus maailmas, seda mõlemas teoses, siis käsitletakse teoseid kui kriminaalkirjandust.

3. „JUHAN JULM” JA „PUNANE ELAVHÕBE”. JUTUSTAMINE JA FOKALISEERIMINE

3.1 Teoreetiline taust

Peatüki eesmärgiks on analüüsida ja võrrelda teoseid „Juhan Julm” ning „Punane elavhõbe”. Selleks analüüsitakse järgnevaid punkte: 1) Fokaliseerimine ja jutustajatüüp ning 2) Usaldusväärsus ja lugeja positsioon. Fokaliseerimise paremaks mõistmiseks kasutatakse Gérard Genette'i teost „Narrative Discourse: An Essay in Method” (1980) (Narratiivne diskursus: Essee meetodist), milles Genette läheneb focaliseerimisele mitmest vaatepunktist nagu näiteks: (jutustaja) sagedus, meeleolu ja hää. Genette'i põhjal on oluline vaadelda nii subjekti, kes tegevust läbi viib, kui ka isikut, kes sellest teatab (Genette 1980: 212). Subjekt võib mõlemas osas olla sama, kuid võib ka erineda – tegevusest teatab jutustaja. Täpsemalt on Genette pakkunud kolm focaliseerimise tüüpi: 1) null-fokalisatsioon, mis esineb kõikiteadva jutustajaga, mil jutustaja teab rohkem kui tegelased, 2) sisemine focalisatsioon, mis jaguneb a) fikseeritud; tegevus toimub ühe tegelase kaudu, ning b) muutuv; fokaaltegelased muutuvad, 3) väline focalisatsioon, mis piirdub välisega ning ei kajasta tegelaste sisemaailma. (Genette 1980: 189-190) Teist tüüpi võib seletada kui lugeja tajub tegevustikku ühe või mitme tegelase siseperspektiivi kaudu, lugu liigub vaid focaliseeritud tegelaste teadmiste piires.

Genette'i vaatepunkti järgi ei oma paljud laused süžeevaates mingit rolli, need on seal vaid seetõttu, et jutustaja on nii otsustanud; mida jutustaja soovib narratiivis reaalsena näidata (Genette 1980: 165). Seega on focaliseerimise juures oluline mõista, kelle vaatepunktist lugu nähakse, kuidas nähakse ning kes loost räägib. Enne, kui suundume teoste juurde, tuleb veidi laiemalt vaadelda ka jutustajaid. Epp Annus on Norman Friedmani kaheksast tüübist¹ kitsendatult välja toonud: kõikiteadva jutustaja, kes võib olla objektiivne või subjektiivne ning piiratud teadmistega jutustaja (Annus 1995: 220).

¹ 1) Kõikiteadev subjektiivne (kommenteeriv) jutustaja; 2) kõikiteadev objektiivne jutustaja; 3) mina kui tunnistaja; 4) mina kui peategelane; 5) valiv vaatepunkt: lugeja tajub jutustust mitme tegelase kaudu; 6) puhtakujuline valiv vaatepunkt: lugeja tajub jutustust ühe tegelase kaudu; 7) dramaatiline kujutamine: lugeja saab informatsiooni vaid tegelaste dialoogi ja tegutsemise kaudu; 8) kaameravaatepunkt: lugejatele esitatakse elupilte nii, nagu nad fikseerija eest mööda kulgevad.

Autori ja jutustaja suhte kohta tõdeb Annus, et jutustaja, kelle autor loob, pole autoriga identne, sest teosest väljaspool on autor lihtsurelik ja jutustaja eksisteerib ainiti teoses, edastades autori sõnumit (Annus 1995: 218). Seega vaatleme autorit ja jutustajat kui erinevat isikut. Muidugi tuleb silmas pidada, et analüüsitavad teosed on isetüüpi; üks rõhutab elust inspireeritud väljamõeldist ning teine rõhutab, et lugu peaks olema tõde. Annuse kitsendatud jutustajatüüpe täiendame Genette'i abil: Genette on toonud välja kaks jutustamise taset; ekstra- või intradiegeetiline. Ekstradiegeetiline jutustaja on looväline ning intradiegeetiline on loosisene jutustaja, kelle abil tegelane edastab oma lugu. (Genette 1980: 248) Seda võib seletada kui 1) jutustaja, kes räägib ise ega vihja, et seda teeks keegi teine või 2) jutustaja räägib nagu seda teeks keegi teine tegelane. Lisaks sellele toob Genette välja, et jutustajatel on lugudes erinevad suhted; homodiegeetiline (milles jutustaja on ise osa loost) ning heterodiegeetiline (on väline, kõiketeadev/piiratud jutustaja). (Samas) Siinkohal tuleb veidi vaadelda ka Genette'i pakutud tegelaste kõneviise: 1) Narrativiseeritud kõne, mis on kõige kaugem ja enamasti võtab öeldu kokku, 2) ümberpaigutatud kõne/kaudne kõne, milles jutustaja vahendab tegelase sõnu selliselt nagu jutustaja seda näeb, edastab selle omaenda süntaksi kaudu, ning 3) otsene kõne, milles jutustaja näib tegelasele otseses mõttes sõna andvat (Genette 1980: 171-172). Viimast kõneviisi kutsub Genette kõige *mimeetilisemaks* (jäljendus) vormiks, tuues välja, et moderne romaan on viinud *mimeesi* äärmusesse, kustutades täielikult jutustaja jäljed ning andnud sõna otse tegelasele (Genette 1980: 173). See tähendab, et jutustaja on andnud tegelastele keelelise autonoomia. Huvitava tähelduse teeb Genette ka tegelaste mõtete osas, tuues välja, et mõte on küll kõne, ent pahatihti on see petlik, sest tegemist peaks olema tunnetatud tõega, mida järelikult sisemonoloog ei suuda veenvalt väljendada (Genette 1980: 178). Siinkohal võib samuti kaalutleda võimalust, et modernses romaanis on tegelase sisekõne tihti asendunud mõtetega, või kannavad need kaks ühte ja sama funktsiooni, sest tegelase reaalne kogemus ja suhtlus on asendunud kinnise subjektiivsusega (Genette 1980: 179). Teeme põgusalt Philippe Lejeune'i (autobiograafia spetsialist) põhjal tutvust ka autobiograafilise jutustajaga. Lejeune toob teoses „On Autobiography” (Autobiograafia kohta) (1989) välja kolm jutustajatüüpi: 1) mina-jutustaja ehk autodiegeetiline jutustaja, kes vastab klassikalisele autobiograafiale ning annab lugu edasi mina-vormis (homodiegeetiline), 2) *2nd person* ehk teises-isikus jutustaja ning 3)

3rd person ehk tema-vormis ja kolmandas isikus jutustaja (heterodiegeetiline) (Lejeune 1989: 7). Lejeune toob välja ka olukorra, mis kehtib Mosina teose puhul, nimelt kui tegelasele, kes jutustab oma elulugu, omistatakse väljamõeldud nimi, siis puudub lugejal esialgu igasugune kahtlus, et tegelase ja autori (elu)lugu erinevad. Ometi, väidab Lejeune, et sellisel juhul ei ole tegemist autobiograafiaga, sest see eeldab sama identiteeti. Tegemist on hoopis autobiograafilise romaaniga ning sellist nime omistab Lejeune kõikidele ilukirjanduslikele tekstidele, milles lugejal on alust kahelda autori ja peategelase samasusel. (Lejeune 1989: 12-13) Seetõttu on töö autor on teinud teadliku valiku Mosina loodud jutustaja analüüsimisel ning mõlema teose jutustajate analüüsile lähenetakse ühtviisi.

3.2 Fokaliseerimine ja jutustaja. „Juhan Julm” vs „Punane elavhõbe”

Jüri Mosina teos on edasi antud läbi ühe kindla focaliseeritud tegelase, Juhan Julma vaatepunkti. Sündmustik antakse edasi ise selle keskel olles, kuid läbi tagasivaate: *mina ütlesin, mina nägin, mina tegin*. Kuna tagasivaade on läbiv võte, ei saa seda antud teose kontekstis nimetada analepsiseks, ehk tagantjärele tehtud meenutuseks (Genette 1980: 40), vaid tuleb meeles pidada asjaolu, et tegemist on Jüri Mosina memuaariga. Näiteks vanglast põgenemise hetk: „Valisime vanema tsisterni², et luuk ei käiks ülevalt täitsa kinni, vaid ainult traadiga, siis saame seestpoolt kangiga välja” (Mosin 2010: 182). Tegelane on asetanud ennast juba olnud sündmuste keskele ning annab neid edasi viisil, mil lugeja tarbib seda kui ‘siin ja praegu’ situatsiooni. Selle põhjal saab öelda, et tegemist on Genette’i pakutud fikseeritud sisemise focalisatsiooniga ehk antud edasi läbi ühe tegelase perspektiivi. Selline lähenemine tagab lugeja kohalolu koos tegelasega ning võttes arvesse, et tegemist on püüdlusega kõigest ausalt rääkida, siis on lugeja kohalolu autori jaoks soosiv. Edasi tuleb vaadelda Genette’i poolt välja toodud meeleolu kirjeldusi, mis ei oma süžeevaates olulisust. Mõni selline on vaja ka Julma puhul välja tuua, et need hõlbustaks meil hiljem jutustajat analüüsida. Näiteks kirjeldab Julm mitmel korral avameelselt enda voodielu, kasutades illustreerivaid väljendeid nagu *seemneraju* (Mosin 2010: 110), *sulas minuga ühte* (Mosin 2010: 114) ja *kõik ragiseb*

² Veekindel mahuti

(samas). Lisaks leiab teosest kirjeldusi Julma intiimpiirkonnale, seda nii lõhna kui välimuse poolest. Selliste teemade detailse mainimisega avab tegelane end lugejale täielikult, ilma ühegi ilustamiseta ning see omakorda aitab kaasa narratiivile, et Julm räägib kõigest ausalt ja tõeliselt. Kui tegelane on selliste isiklike teemade suhtes aus, siis miks peaks ta muul ajal *valetama*. See aitab kaasa jutustaja taotlusele: esitada kogu jutt kui tõde.

Lugedes Jüri Mosina teost jääb valdavalt tunne, et autor ei soovi neid kahte (autor ja jutustaja) lahutada, mis on autobiograafia võtmes loomulik, ent lähtume asjaolust, et kasutatud on ilukirjanduslikke võtteid ning Lejeune'i põhjal on lugejal õigus tegelase ja autori samasuses kahelda, seetõttu tekitab olukord ka esitatud tõe osas kahtlusi. Võtame vaatluse alla eelnevalt mainitud tsisterni näite ning arendame seda edasi. Teadlik valik tsisterni osas näitab, et jutustaja annab infot edasi kui kalkuleeritud ning planeeritud ettevõtmist. Näiteks, vanglakaaslane Mihkel soovis viimasel hetkel tsisternist väljuda, kuid Julm ähvardas teda taskunoaga. Jutustaja konkreetsus ja tõsidus annavad aimu, et Julm oli tegevuselt kalkuleeritud ning ei jätnud asjade kulgu juhuse tahteks. „Nii utoopiline kui see ka ei tundu, aga just sel viisil ma laagrist põgenesin” (Mosin 2010: 182). Autor toonitab lugejale, et ta on millegi teostamatuga hakkama saanud, seda kaaslane hirmu arvelt, kirjeldades tulemit kohati kangelasliku võiduna. Sellise kõikvõimsuse toonitamisega tundub autori võimalik eesmärk lugeja manipulatsioon, kus loodusseadusena kari (lugeja) järgib ja usub juhti (jutustaja). Seega on tegemist homodiegeetilise jutustajaga, avaldudes intradiegeetilisel tasandil; jutustaja on ise osa loost ning tegelane jutustab oma lugu läbi jutustaja, kasutades valdavalt kaudset kõne; kõne vahendatakse nagu jutustaja näeb Julma seda tegemas. Otsest kõne, mil tegelasele sõna antakse, on teoses väga vähe, enamasti on otsekõne esindatud mõne fraasi poolest, mida ütleb keegi teine: „Oo, tere, Juhan Julm” (Mosin 2010: 192), mis näitab Annuse tüüpide põhjal, et jutustaja on piiratud teadmistega. Lugeja kuuleb fraasi tegelasega samal tasandil: kumbki ei tea kõne esitanud tegelase sisemaailma kohta midagi. Võttes arvesse, et Julm räägib enda lugu läbi jutustaja, siis tuleb vaadelda hetki, mil lugeja tajub hirmuta ja kartmatut jutustajat, kes on valdavalt alati kohal, kui tegemist on Julma vägitegude kirjeldustega, ent olukordades, mil Mosin soovib lugeja kaastunnet, muutub ka jutustaja. Seetõttu on oluline meeles pidada eelnevalt mainitud tegelase ausust ja

kuidas see lugejas usaldust tekitab – vaatleme usaldust lähemalt lugeja positsiooni alapeatükis.

Julm ja Mihkel ärandavad takso, proovides juhti traadiga kägistada, kuid traat puruneb ning juht põgeneb. Võetakse uus auto ning Julm ründab juhti enda püksirihmaga. Mosin kirjutab, et mehed jätsid juhi kinniseotult metsa, teine sel hetkel magas, sest koos võeti metsas viina. Mosin näitab lugejale, et Julm on taksojuhi suhtes hoopis kaastundlik ja ainsaks kahjuks on dokumentide ning raha röövimine. Teose lõpu poole kirjutab Mosin: „Olin väga murdunud, et suri see taksojuht, kelle jätsin tugevas alkoholijoobes metsa /.../ olin täiesti kindel, et see ohver jäi ellu, kuid kahjuks leiti ta lämbunud ja külmunult” (Mosin 2010: 245). Jutustaja ei ava teoses Julma empaatilisust, ent kui on aeg karistuseks, siis avab Julm endas selle poole, mis peaks lugejas tekitama empaatiat: ohvri surm oli vaid õnnetus. Arvestades, et kõik tegevused on täpselt kalkuleeritud, siis räägib jutustaja iseendale vastu – jättes juhi ellu riskib Julm juhusega, et taksojuht ei tunnista tema vastu. Kuna lugeja tajub lugu läbi tegelase sisemise fokaliseerimise ning ei tea rohkem kui seda, mida lugejale jagatakse, siis tekib kahtlus, kas kogu lugu on jutustaja poolt hoopis subjektiivselt esitatud, varjates teatud infot enda hüveks.

Andres Anvelti teoses jookseb algselt paralleelselt kolm liini, mis hiljem sulandub kaheks liiniks. Perspektiivid antakse edasi valdavalt läbi kolme tegelase; Rein Tihane ehk Reps, Samuel ehk Sämm ning Sander, kes on politseiinspektor. Hiljem sulandub Sämm Repsi perspektiivi ning lugu areneb edasi läbi Repsi ja Sanderi. See tähendab, et iga peatükk on edasi antud läbi erineva tegelase vaatepunkti. Tegelasi on teoses see-eest rohkem, mis tähendab, et fokaliseerituse valik on tehtud teadlikult s.t, kelle vaatepunktist lugeja teost kogeb. Selle põhjal võiks öelda, et tegemist on muutuvate sisemiste fokaliseerimistega, ent nii *lihtne* olukord siiski pole. Vaatleme veidi edasi. Läbi Sämmi kogeb lugeja, kuidas tegevuste ajendiks on tegelase hirm enda elu pärast. Hirmust tulenevalt kaevatakse end kriminaalses maailmas sügavamale, Sämmi puhul väljendub see käsu peale tapmist ja laiba peitmist. Selle kohta kasutatakse teoses väljendit *nagu noaga või lõikamine* (Anvelt 2007: 265), mis tähendab, et ainult esimene tapmine on raske. Sämmi vaatepunkt avab lugejale ka tegelase nimega Kirst, kellega koos vanglast põgenetakse. Hiljem kui Sämmi tegelast näidatakse läbi Repsi perspektiivi, tundub, et Sämm on oma tegude üle hoopis uhke ning hirmust ei ole

jälgegi. Hirmu kohtab lugeja taas läbi Sandri vaatepunkti kui Sämm tabatakse. Läbi Sandri kogeab lugeja politseitööd; keeruline pereelu, andumus tööle, kuuletumine ülemusele ja eripärase töövahendid nagu *koputajad*³ ning *tipa-tapa*⁴ isikud. Sarnaselt Sämmile edastab ka Sander teiste tegelaste tegemisi; Ekskavaator – politseikomissar, Rolts – autojuht, Ruudik, Tom ja Serõi – politseitöötajad. Tegelane Sander kehastab politseinikku, kes teose jooksul näitab enda sisemist arengut: algselt on motivaatoriks kõikide kurjategijate kinnipidamine ning õigusemõistmine, kuid teose lõpuks soovib ta, et rohkem hinnatakse õiglust. Seda just Repsi puhul, kes ei ole nõus kaaslaste suhtes *kitse*⁵ mängima. Politseitöös jookseb pidevalt arusaam, et kes esimesena räägib, seda usutakse. Olgugi, et Sander soovib õiglust õiguse asemel, näeb lugeja koos tegelasega, et süsteem ei muutu ning sellele allutakse tavapärase rütmis edasi. Tuleb ka mainida Sanderi ning Repsi vahelist kontrasti, võttes aluseks esimeses peatükis välja toodud reformid, mis erinevaid valdkondi mõjutasid ning läbi selle kuritegevust soodustasid. Sandri vaatepunkt avab lugejale, kuidas rahareformi tagajärjel politseiniku palk *veel* väiksemaks jäi – tähendab, et juba enne reforme ei olnud palk eriti kõrge. Sander seisab iga kuu kompensatsiooniosakonna järjekorras ning annab põhjendusi, kuidas riigiametniku palk ei suuda katta isegi ühe kolmandiku osas nõutavat üürimaket. Sander ja Reps on kirjeldatud kui noored mehed, tähendab, mõlemad on tööjõulised, ent karjäärivalikud on neil täpselt vastandlikud. Seega, võib reforme, siinkohal eriti rahareformi lugeda üheks põhjenduseks, eeskätt just lugejale – miks valiti *kuumadel üheksakümnendatel* kriminaalne teekond. Sander on seaduslikult tööal, ent tuleb ots otsaga kokku, seevastu riskib Reps mitmel rindel, näiteks elu ja vabadusega, kuid plaani õnnestumisel saavad plaani osanikud väga rikkaks ning ei pea muretsema selle üle, kuidas finantsiliselt iga kuu hakkama saada.

Repsi võib lugeda teose peategelaseks, olgugi, et perspektiive jagatakse ka teiste eelnevalt nimetatud tegelastega. Ilma Repsi plaanita ei oleks *teemat*⁶, poleks süžeed ega teost. Reps on *kuritegeliku ühenduse*⁷ hierarhia tipus. Läbi Repsi kohtub lugeja Holtsi ja Korbaga, kellest moodustub kriminaalne ühendus ning kelle ümber teos ehitatud on.

³ pealekaebaja

⁴ järelevalvetoimetaja

⁵ Inimene, kes teis(t)e peale kaebab või teise(d) üles annab

⁶ Kriminaalne tegevus tulu saamiseks

⁷ Eesti kriminaalseadus määratleb kuritegelikkuse ühendust kui kolmest või rohkemast inimesest moodustuvat ühendust, mis on püsiv ning ühenduse liikmete vahel on jaotatud ülesanded (Anvelt 2000: 327)

Repsi perspektiiv näitab ühenduses esinevaid kontraste: Reps ei salli vägivalda, ent Korba ja Holts sooritavad mitmeid vägivaldseid kuritegusid nagu näiteks taksojuhtide mõrvamine ja naisterahva vägistamine. Seega näeb lugeja erinevate fokaliseerimiste abil erinevaid maailmavaateid, mida konkreetne tegelane oma vaatepunktist õigeks või valeks peab. Naaseme taaskord esimeses peatükis mainitud avaliku võimu korrumpeerumise juurde, mis annab organiseeritud kuritegevusele võimaluse kindlustada end kui reaalselt negatiivset võimu. Seda näeme väiksemal tasandil läbi Repsi perspektiivi, mil munavabriku valvur lubab meestel palgalehed seifist varastada, seda juhul kui tulu temaga jagatakse. Lugejale näidatakse kui lihtne on võimuga inimest, siinkohal valvurit ära osta. Samalaadne süsteem võib kanduda ka suuremale võimu positsioonile, näiteks poliitikas avaliku võimu esindajale. Sellisel juhul on mõlemapoolne kasum kindlasti kõrgem kui palgalehtedelt teenitud tulu ning ilmselt on kogu protsess keerulisem võrreldes sellega, mida on näha Anveltis teoses, et siiski, väiksemal tasandil kogeb lugeja läbi Repsi perspektiivi korruptsiooni. Olgugi, et lugeja kogeb teost läbi erinevate perspektiivide, ei anta ühtegi mõtet ega tegevust edasi läbi fokaliseeritud tegelase – vaatepunkt ja esitaja on erinevad.

Dialoogid, otsekõned ja mõtted on edastatud kolmandas isikus jutustaja poolt. See tähendab seda, et kõik, mida lugeja tegelaste kohta teab on edasi antud läbi kolmanda isiku. Jutustaja ütleb, et Reps ei salli vägivalda, et Sander sarjab ülemust ja Sämm kardab, et Kirst tema elu kallale kipub. Meenutagem, et Genette pidas mõtet petlikuks kõneks ning kõik, mis tegelasi rohkem avab on edastatud läbi tegelaste mõtete, mida muuseas annab edasi jutustaja. Seda ka dialoogide osas, mis on edastatud küll otsekõnena ning tundub, et jutustaja on andnud tegelasele sõna, ent koheselt meenutab jutustaja enda kohalolekut, lisades fraasi lõppu näiteks, et *ta* (tegelane) *ütles seda vihast põksuvalt* vms. Seega saame Annuse põhjal väita, et tegemist on kõiketeadva jutustajaga ning täiendada seda Genette'i abil, just null-fokalisatsiooni täiendusega. Tähendab, tegemist on heterodiegeetilise jutustajaga, kes teab rohkem kui tegelased ise. Repsi motiveeritus tulu järele lubab väita, et jutustaja on subjektiivne. Arvestades, et jutustaja väidab, kuidas Reps ei salli vägivalda, ent kogeb seda mitmel korral, plaani hülgamata tulu saamise eesmärgil. Repsi põhiliseks motivaatoriks on jutustaja toonud armastuse: kui plaan läbi läheb, siis saab Repsist miljonär ning ta saab enda armastatuga

õndsat elu elada. Armastus peab olema piisavalt veenev motivaator, et kogeda mitut mõrva ja ebaõnnestumist ning endiselt plaaniga edasi minna. Tundub, et jutustaja ei ava täielikult Repsi tagamaid ning toob lugeja jaoks välja selle peamise, mis tundub kõige õilsam.

3.3 Usaldusväärsus ja lugeja positsioon

Siinkohal tuleb veidi arutleda lugeja üle ning milliseid tekste lugejale esitatakse. Lähtudes Umberto Eco, Itaalia kirjaniku ja semiootiku teosest „The Role of the Reader” (Lugeja roll)(1981), milles Eco selgitab mõisteid nagu avatud tekst ja suletud tekst ning nende valguses mainitakse mudellugejat ning reaalsel lugejat. Avatud teksti osas toob Eco välja, et tegemist on nõ liikuvate tekstidega, mida iseloomustab teose loomine koos autoriga, ehk autor on tegelikult pakkunud oma teosele lõpu, ent on endiselt avatud sisemiste suhete tekkimisele. Lugeja ülesanne on neid suhteid märgata ning omastada. (Eco 1981: 63) See tähendab, et teos on avatud võimalikkusele seda piiramatuid kordi uuesti ning läbi selle ka erinevalt lugeda ja tõlgendada, kusjuures igal uuel korral peaks toimuma uus tõlgendus läbi erineva teema, isikliku esituse või perspektiivi alusel (samas). Sellest tulenevalt peaks kinnine teos olema konkreetse süžee ning lõpuga ning uuesti lugemisel ei tohiks tekkida teisi tõlgendusi. Ometi mainib Eco, et ka kõige kinnisemad tekstid avatakse justkui kirurgiliselt (Eco 1981: 22), neile püütakse leida tõlgendusi ja olgugi, et peaks kehtima autori ning lugeja koostöö, siis mingil viisil kinnised tekstid võivad alluda tõlgendustele (Eco 1981: 7). Lühidalt tähendab see seda, et kinnise teksti puhul pakub autor lugejale kindla suuna teatud arusaama poole ning lugejale endale antakse vähe mõtteruumi.

Selleks, et muuta tekst kommunikatiivseks, peab autor eeldama, et teoses kasutatud sõnad on võimalikule lugejale mõistetavad. Seega peab autor ette nägema potentsiaalset mudellugejat, kes suudab tõlgendada väljendeid autoriga sarnaselt. (Samas) Ometi, on võimatu eeldada, milline reaalne lugeja teost lugema hakkab ning kuidas lugeja teost tõlgendab, näiteks tõlgendab hoopis enda elu, mitte autori soovi järgi; millega on lugeja kokku puutunud, millised on uskumused jne.

Nende mõistete alusel tundub, et Mosin on soovinud luua kinnise teksti (ka kinnise teose), mida loeb mudellugeja, kes järgib autori antud suunda, tundes empaatiat ning jääb rahule autori soovitud lõpuga – Julm kahetseb kõike. Ometi tundub, et autori soov ei ole nii puhtalt korda läinud. Eelnevalt on välja toodud, kuidas Julm haarab lugeja enda käekõrvale ning sukeldub Mosina mälestustesse, tehes seda võimalikult avameelselt, et näidata autori ja jutustaja usaldusväarsust. Läbi Sõnaveebi avaldub Riigi Teataja terminisõnastik, milles defineeritakse usaldusväarsust järgmiselt: *peetakse silmas selgust/arusaadavust/täpsust minevikusündmuste kajastamisel*. Arvestades, et autor on teost reklaaminud kui kõik ausalt hingelt, siis peaks teos hõlmama ka süütunnet. Ometi, läbib teost lisaks Julmale teinegi tegelane, nimetagem teda teose dominandiks ning kellele omistatakse ehk isegi kõrgem võimupositsioon kui nimategelasele – Saatan. Just läbi salapärase Saatan tegelase muutub kinnise teksti võimalikkus õhemaks. Olgu esimeseks pidepunktiks asjaolu, et Saatanat on teoses mainitud kolmekümne üheksal korral, seda mitmes erinevas kontekstis. Saatanat võis kohata kui kõikvõimast jõudu: „Kas tõesti on Saatan meist kõigist tugevam? Või siiski olin mina süüdi?” (Mosin 2010: 121) ja „Ega Saatan seal üleval tuku, sest temal on oma mõtted ja plaanid” (Mosin 2010: 226). Terve teose vältel andis Mosin teada, et Julm ja Saatan käisid käsikäes, Saatan sai Julma alati kätte ning mõnda seika kirjeldades tõmbas Mosin nende kahe vahele võrdusmärgi: „See polnud mina, vaid Saatan” (Mosin 2010: 127). Need on vaid mõned korrad, mil Saatanat tutvustatakse, tihtipeale luues segadust, kas tegemist on kõrvaltegelase, mentori või on Julm ja Saatan üks. Meenutagem eelnevalt mainitud Lejeune’i, kes lubas lugejal autori ja tegelase samasusel juba erineva nime puhul kahelda – on Julm ja Saatan üks, peaks seeläbi ka Mosin ja Saatan üks olema. See seab tugevalt kahtluse alla arusaama, keda Mosin täpselt süüdlaseks teha soovib, kas süü omistada või lükata see Saatanale, kes väga tihti ohjad haaras. „Nii väga tahaks kedagi teist süüdistada, kuid peale iseenda pole süüdistada mitte kedagi” (Mosin 2010: 240), kuid ometi „Jällegi oli „õnn” minu poolt, kõik oli Saatan kontrolli all” (Mosin 2010: 252). Võttes arvesse Mosina kirjutatud hetked, mil tegemist ei olnud Julma, vaid Saatanaga ning süüdistada pole kedagi peale iseenda, tekib küsimus – kes on see salapärane minategelane, kellele süü langeb? Lõppsõnas kirjutab Mosin: „Ainult Jumal ja mina teame tõde ja ainult tema poole jään nüüd palvetama – elu lõpuni, paludes mõistmist, abi ja andestust” (Mosin 2010: 255). Lugejale öeldakse selgelt, et

lugeja ei tea endiselt tõde, seda teavad vaid Jumal ja Julm ise, Jumal, kes ilmub alles teose lõpus, mil on viimane võimalus lugeja emotsionaalseks kallutamiseks. Seega ei saa väita, et lugeja tunnetaks teost kui usaldusväärset materjali, sest kuni lõpuni pole selge, kes täpselt süüd kandma jääb ning kes tegelikult tõde teab. Tekst on muutunud avatuks, pakkudes mitmeid tõlgendusi ning antud lugeja näol on tegemist lugejaga, kes kahtleb autori pakutavas suunas.

Anvelt teoses on lugejal tegelastega võrreldes pisike eelis, sest lugu kogetakse läbi erinevate perspektiivide. See tähendab, et kurjategijate vaatepunktis leiduv pinge ei kandu edasi lugejani: lugeja on kursis politseitööga ning teab, et kurjategijate tabamine ei ole veel lähedal – seda ei tea kurjategijad, kes arvavad, et politsei on neil kannul. Samuti ei kandu lugejani politseitöötajate teadmus, sest lugejad on kuritegude toimumise hetkel koos kurjategijatega. Lugeja teab, et toimunud on mõrv, kuid politsei saab sellest teada hiljem. Seega on lugeja pidevalt kellegi vaatepunktist sammukese võrra ees. Siin tuleb tugevalt esile null-fokalisatsioon, mis näitab, et tegemist on kõiketeadva jutustajaga, kes teab tegelastest rohkem ning vahetevahel jagab jutustaja nii lugejatele kui ka tegelastele infokilde. Kõige tugevamalt tuleb see välja teose peamise motiivi abil, milleks on punane elavhõbe. Mitte keegi ei tea täpselt, millega on tegemist, kuid kogu süžee keerleb selle ümber. Siit-sealt kuuldub, et tegemist on väärismetalliga, mis on väärt väga palju raha. Seda on raske kätte saada ning selle omistamiseks kaotab mitu inimest enda elu. Müstiliseks jääb väärismetall ka hetkel, mil Reps selle ära ostab: „Kohvris oli poroloonraami sees viis alumiiniumanumat, õigemini ampulli, kõigil keeratavad korgid peal. Keermetele oli ümber tõmmatud traat, mis omakorda oli ottest kokku plommitud. Anumale oli peale kirjutatud „*Krasnaja rtut – 1kg.*”⁸ (Anvelt 2007: 223). Selgub, et väärismetall on radioaktiivne ning seda ei tohi avada, seega on tegelased ja lugeja teadmatusest endiselt samal tasemel. Teose lõpus, läbi Sandri perspektiivi mõistavad tegelased ja lugeja, et punast elavhõbedat ei ole tegelikult olemas. Punane elavhõbe, mille hinnaks oli seitse tuhat dollarit, mitu kuritegu ja mõrva, ei olnud midagi muud kui kirsisiirup. Tegelased ja lugeja usuvad teose vältel, et tegemist on tõeliselt väärtusliku ainega, mis näitab, et jutustaja poolt jagatud infokillud olid sedavõrd usaldusväärset esitatud, et aine järele mindi nõ läbi tule ja vee. Sellest

⁸ Punane elavhõbe 1kg

tulenevalt: mitu perspektiivi ning teadlik teadmatus läbi varjatud tõe, saame valdavalt teose kohta öelda, et tegemist on avatud tekstiga, mille taaslugemistel esineb võimalus asetada fookusesse erinevad perspektiivid.

Seega tundub, et mõlemas teoses on jutustaja, kes varjab infot omakasu, ehk lugeja veenmise eesmärgil. Mosin kasutab tõetruuduse loomiseks Julma tegelase liigavatust; seksuaalaktide ning kehaosade kirjeldused ning Anvelt valib peamise motivaatori – raha, varjamiseks midagi õilsamat – armastus, õigustades sellega sündmuste kogemist ning plaaniga jätkamist. Läbi fokaliseerituse valiku ning lugeja positsiooni tunduvad teosed esialgu usaldusväärsed, kuid lähemal vaatlusel selgub, et ka usaldusväärsust saab erinevalt tõlgendada; Mosin proovib lugejat veenda, et kõik oli päriselt. Lükates süü pidevalt kuhugi mujale, mistõttu tekib tunne, et autori soov on näidata päriselt, kuidas temale süü ei lange, asi oli vaid halbade kokkulangevuste tulem. Anvelti loodud jutustaja jagab osavalt tükati infot, seda nii tegelastele kui ka lugejale, mis pälvib teose lõpus arusaama, et tegemist on olnud osava manipulatsiooni, lollitamisega ning seda kõike läbi valeinformatsiooni usutava edasi andmise.

Autoreid tutvustades sai mainitud, et Anvelt nimetab kõiki kokkusattumusi puhtalt juhuslikeks, kuid siinkohal proovib töö autor esitada teistsugust perspektiivi. Selleks asetame lugeja positsiooni, milles ta on mõlema teosega tuttav ning suudab sarnasusi märgata. Kindlasti ei väida autor, et tegelased Kirst ning Julm on sama prototüübiga – Mosin, kuid vaatenurga avardamiseks tuuakse tegelaste sarnasused välja. Alustagem asjaolust, et mõlemad tegelased põgenesid edukalt vanglast, olgugi, et Julm tsisternis ning Kirst killustikuhunnikus – väljudes olid mõlemad tolmukihiga kaetud. Julm kähistas taksojuhti traadist silmusega ning Kirst käskis teha sama Sämmil, siiski ühines ka Kirst taksojuhi kähistamisega, seda paljakäsi ning jõuliselt. Suureks sarnasuseks saab tuua põieprobleemid: Julmal tekkisid probleemid pärast seda kui ema ta lumehange jättis ning teose vältel on mitmeid hetki, mil Julm kurdab, et tal on põiepidamisega probleeme. „Kui Kirst ääre pealt maha sai, oli tal esimene asi kusta. Kirstul nimelt oli see probleem, et haiged neerud sundisid teda kõik see aeg pissile” (Anvelt 2007: 28) ning „Pea kinni, käin kusel ära ja hüppan lenksu” (Anvelt 2007: 79), lisaks nendele oli veel mitmeid hetki, mil Kirst pidi tingimata pärast lühikest aega põit tühjendama.

Mainimata ei saa jätta ka asjaolu, et Julm ja Kirst pagesid partneritega Venemaale ning mõlemad jätsid enda kaaslased pärast külma arve tegemist. Postimees kajastas pärast Mosina raamatu välja tulekut Anvelti kommentaari, et Mosin üritab teoses rääkida, justkui kõik teised olid süüdi, nentides, et see on madal käitumine kuritegelikus maailmas ning alatu inimeste osas, kellele ta valu ja piinu tekitas (Lamp 2008). Luues enda teoses Mosinaga sarnane tegelane ning rõhutada tema tervisest tulenevaid puudujääke, võib olla tegemist autori ironiseeriva võttega. Need sarnasused lubavad viidata võimalusele, et tegelane Kirst on inspireeritud Jüri Mosinast, kuid tingimata ei tähenda seda kindlalt. Selline vaatenurk aitaks kaasa autori taotlusele, esitada elust inspireeritud väljamõeldis. Siinkohal saaks tõstatada edasise uurimisküsimuse; kas kõik tegelased, keda Anvelti teoses kohtub, on inspireeritud päriselust – erinevate kriminaaljuhtumite *kangelased* ühisesse narratiivi põimitud. Muidugi, oletades, et tegemist on Mosina prototüübiga, võib see usaldusväärsust tõsta või vähendada. Autori taotluses kindlasti töötab see kui usaldusväärsuse kinnitamine; lugu on ehitatud päriselu ümber ning üheksakümnendad kui hull aeg, kus 'kõik oli võimalik' olemus tuleb sedavõrd realistlikumalt esile. Ent lugeja positsioonilt võib see avardada pilku, mis hakkab kõigi kurjategijate puudujääke ehk autori ironiseerivat võtet otsima. Selline vaatenurk ei ole küll antud töö eesmärk, kuid see võimaldaks teost uuel tasandil analüüsida.

4. KEELEKASUTUS

4.1 Register

Peatüki eesmärk on vaadelda erinevaid registreid, mis teostes esindatud on. Register on keele kiht, mis seob suhtlusolukorra ja suhtluseesmärgi, milles registrile on omane olla mõjutatud suhtlusolukorrast (Hennoste; Metslang; Habicht; Prillop 2021: 93). Seda näiteks läbi sõnavara. Oluline on ka suhtlussfäär, ehk kas tegemist on argise suhtlusega või institutsionaalse suhtlusega (Hennoste; Metslang; Habicht; Prillop 2021: 97), mis aitab läbi registrite võrdluste näidata, kuidas koos eksisteerivad erinevad sotsiaalsed hääled: kurjategijad ja politsei. Milline on nende keelekasutus: släng, vulgaarkeelendid, sõimusõnad, ning üldine ajastukohane sõnavara. Antud töö ei hõlma eelnevalt nimetatud keelekihtide põhjalikku ajaloolist ega tüpoloogilist selgitust – neid võib lähemalt uurida näiteks sissejuhatuses nimetatud bakalaureusetöodes. Ennetavalt tuleb ka nentida, et Jüri Mosina teoses moodustab üheksakümnendate tegevustik vaid veerand osa teosest, mistõttu on analüüsitav materjal lühem kui Anvelti teoses. Järgnevalt annab töö autor lühida ülevaate väljenditele, mis võivad vajada seletust.

Analüüsides vulgaarkeelendit on EKSS-is vasteks *labane* ja/või *jäme* väljend, mida kirjanik võib kasutada tegelase või olukorra iseloomustamiseks. Dana Osborne, keeleantropoloog, toob enda artiklis „Maledictive Language: Cursing and Swearing” (Halvustav keel: ropendamine ja vandumine)(2020) samuti välja, et sõim ja vandumine võivad sageli olla seotud emotsioonide, viha, vastikus ja üllatus väljendamisega (Osborne 2020: 3). Näiteks sõna *kurat* ei ole vulgaarkeelend, kuid Anvelti teoses kasutatakse kuradit läbivalt, et väljendada viha, rahulolematust või uskumatust. Vulgaarkeelendile lisaks leiab teosest hulgaliselt sõimusõnu, nende kahe eristamiseks pakub EKSS sõimusõna definitsiooniks *labase* ja/või *halvustava* sõna, mida kasutatakse sõimamisel. Sõimusõna puhul on oluline panna tähele ka konteksti, milles sõna kasutatakse. Seletuseks kasutame Keith Alleni ja Kate Burridge „Euphemism and Dysphemism: Language used as a shield and weapon” (1991) (Eufemism ja Düsphemism: Keel, mida kasutatakse kilbi ja relvana) artiklit. Keskendume siinkohal just

düsferismile, mis tähendab hukkamõistvat ning alandavat keelt/väljendit kellegi teise kohta (Allen; Burridge 2020: 40). Võtame näitesõna *lehm*, mis tava kontekstis tähendab talulooma, ent suunates see inimese pihta on tegemist düsferismiga. Valdavalt kasutatakse töös düsferismi jaoks sõimusõna. Valitud teostes võib vulgaarkeelendeid ning sõimusõnu kohata nii eesti kui ka vene keeles. Slängisõnadele antakse definitsioon Mai Loogi „Esimene eesti slängi sõnaraamat” põhjal, milles tuuakse välja, et sõna släng on pärit inglise allilma keelest ning on juba sajandeid vana. Allilimategelased kutsusid enda salakeelt kui *slang* või *flash*. Lisaks toob Loog välja, et enne 19. sajandit kasutasid *slangi* üksnes kurjategijad. (Loog 1991: 5) Töös tuuakse välja leitud slängisõnad ning vaadeldakse, kas neid on kajastatud ka Mai Loogi sõnaraamatus. Lisaks tuuakse välja kokkulangevused keelekasutuses, mida kajastab Anna Põld enda bakalaureusetöös (2013) „Vanglasläng Tartu vanglas kahe kinnipeetava suulise kõne näitel”.

4.2 Kurjategijate keelekasutus Jüri Mosina teoses

Sõimusõnad ehk düsferismid:

- 1) *Mina ei pooldanud neid šarikuid* (Mosin 2010: 187).

Šarik tähendab isast koera, kuid Julm kasutab seda vanglakaaslaste kohta, kes peenisena alla *parafini*⁹ või silmatilku panid, eesmärgiks selle suurendamine.

- 2) *Tegemist on suurima joomapunkri ja nende „alaarenenute” kooskäimiskohaga* (Mosin 2010: 240).

Alaarenenud tähendab arengust maha jäänud isikut. Julm kasutab sõna teiste kurjategijate kohta, väljendades sellega enda suhtumist. Julm rõhutab sõimu, asetades sõimu ette *nende*, et antud sildistusest ennast võimalikult kaugel hoida.

- 3) */.../ja et ma peaksin asuma Pelgulinna korteris, kus kogunes igasugust „prahti”* (Mosin 2010: 243).

Sõna *praht* defineeritakse Sõnaveebi poolt kui miski tarbetu või väheväärtuslik. Julm kasutab sõna kurjategijate kohta, tundes solvumist, et politsei tema peidupaigaks *sellist* asupaika peab. Sarnaselt eelnevale punktile hoiab Julm teatud distantsi teistest kurjategijatest, seades end justkui kõrgemale.

⁹ Valge vahataoline lõhna ja maitseta aine, mida saadakse naftast või sünteetiliselt ning kasutatakse nt küünalde valmistamiseks

Vulgaarkeelend:

- 1) *Seemneraju* (Mosin 2010: 110)

Üheksakümneandel toimunud tegevustikus on Mosin kasutanud vaid üht väljendit, mis Osborne'i järgi sobib vulgaarkeelendiks. Osborne toob välja, et vulgarismid/roppused jagunevad kategooriatesse, näiteks väljendid, mis seostuvad kehafunktsioonide ja kehaosadega; *sitt*, *kusi*, *tagumik* ja seksuaalsed, mis seonduvad seksuaalaktide või suguelunditega; *keppimine*, *vitt* jt (Osborne 2020: 2).

Slängisõnad:

- 1) *Haige väikemees* (Mosin 2010: 206), *granaat* (samas) ja *imeelukas* (Mosin 2010: 219)

Antud sõnad on sünonüümid Julma suguelundi kirjeldamiseks. *Väikemees* on seletatud ka Loogi raamatus: *meeste oma hellitav sõna* (Loog 1991: 28).

- 2) *Rohud* (Mosin 2010: 218) ja *valge kurat* (Mosin 2010: 216)

Rohi ka *rohud* tähendab narkootikume, Loogi definitsioon lisab, et tegemist on ka *neutraalse tabusõnaga* (Loog 1991: 93). *Valge kurat* on teoses kasutatud alkohoolse joogi *viin* asemel.

- 3) *Peremees* (2010: 198), *brigadir* (Mosin 2010: 190) ja *boss* (Mosin 2010: 215)

Mosin kasutab sõnu sünonüümidenä, kirjeldades ülemust. Loogi raamatus tuuakse välja, et *boss* on *laen inglise keelest 'ülemus'* ning lisaks sellele kirjeldus *ülbe inimese* kohta (Loog 1991: 92).

Ajastukohased sõnad:

- 1) *Katused* (Mosin 2010: 190), 2) *seaduslik varas* (2010: 204), 3) *isad* (Mosin 2010: 212), 4) *strelka* (Mosin 2010: 232) ja 5) *külm klient* (Mosin 2010: 213)

Sõnad võib kategoriseerida kuritegeliku maailma juurde kuuluva sõnavaraga, mis ei kuulu sõimu- ega slängisõnade alla. Täheendused antakse järjest: 1) Kuritegelikus maailmas kaitse pakkuja, 2) üleliiduliselt vargaks tunnistatud isik, kellele on seatud lähenemiskeeld tema kodulinnale (Mosin 2010: 204), 3) sõna, mida kasutatakse eliidi kirjeldamiseks, 4) kuritegelikud kokkutulekud (Mosin 2010: 232) ja 5) väljend surnud inimese/laiba kohta.

4.3 Kurjategijate keelekasutus Andres Anveldi teoses

Andres Anveldi teosest tuuakse eraldi osadena välja kurjategijate ja politseitöötajate keelekasutuse registrid. Eesmärgiks nende võrdlus; kas politseitöötaja keelekasutus on sarnane kurjategijate omale või meenutab see pigem ametialast keelt. Võrdlus luuakse, et näha, kas kuritegelikku maailma kujutatakse teoses vulgaarsemalt kui võimupositsiooni oma.

Vulgaarkeelendid kuritegelikus maailmas:

- 1) *Nägu puruks, perse süütu* (Anvelt 2007: 90), *Persse kõik!* (Anvelt 2007: 101), *Oh sa vana perse!* (Anvelt 2007: 126), *Tõmbab meile mingi sita kaela, persega tunnen* (Anvelt 2007: 202), *Pole sitti lisada* (Anvelt 2007: 99)

Mosina kasutatud vulgaarkeelendi juures on välja toodud Osborne'i pakutud kategooriad ning antud vulgaarkeelendid seostuvad kehaosade ja nende funktsioonidega nagu *perse*, mis on sünonüüm *tagumikule*, lisaks *sitt*, mis kontekstis väljendab jama/midagi halba või *sitti lisada* ehk mitte midagi lisada. Anveldi teoses on leida ka suguelundeid (2) ja seksuaalakte hõlmavaid (3) vulgarisme:

- 2) *Mida fakki, türa, ma magan juba!* (Anvelt 2007: 102), *Ei, vittu, nii küll ei lähe!* (Anvelt 2007: 170), *Oh sa vana perse, oh türa, oh puts!* (Anvelt 2007: 173), *Putsis, täitsa putsis* (Anvelt 2007: 261)
- 3) *Kotid taha ja tuld* (Anvelt 2007: 244), *Soojendab kotte* (samas), *Eided on üks pask kõik, ainult keppida neid võibki* (Anvelt 2007: 347)

Loog toob välja, et väljend *keppima* on pärit 1970. aastate malevasõnavarast ning on tahtlikult maskuliinne ja ropp (Loog 1991: 54). Samuti toob Loog välja, et *taha keerama* on ropp termin noormeeste omavahelises vestluses (samas), mille kontekst Anveldi teoses selline oligi. Sõnad *vitt* ja *puts* tähendavad naise suguelundit (Loog 1991: 59), kusjuures, sõna *türa* on esindatud nii meeste kui ka naiste suguelundina, lisaks saab olenevalt kontekstist *türa* kasutada ka kui sõimu: *kuradi türa* (Loog 1991: 54). Arvestades, et 1991. aasta slängi sõnaraamatus on kõik need vulgarismid esindatud, võib järeldada, et tegemist oli selle aja normaliseeritud kõnepruugiga.

- 4) *Käi, kurat, rütem!* (Anvelt 2007: 55), *Ema nimel vannun, kurat!* (Anvelt 2007: 95), *Kurat, ma ei tunnegi neid!* (Anvelt 2007: 96), *No, kurat, ülemus!* (Anvelt 2007: 97)

Eelnevalt toodi välja, et sõna *kurat* ei ole vulgaarkeelend, ent selle abil saab väljendada ja rõhutada erinevaid emotsioone, mida Anvelti teoses näeb läbivalt, seda nii kuritegelikus maailmas kui ka politsei keelekasutuses. Loogi seos *kuradi* ja sõimu osas on samuti teoses esindatud:

Sõimusõnad:

- 1) *Kuradi kaabakas!* (Anvelt 2007: 80), *Kuradi türanägu* (Anvelt 2007: 345)

Sõimusõnu saab Anvelti teoses kategoriseerida eesti- (2) ja venekeelsete (3) hulka:

- 2) *Tõbras, kits selline!* (Anvelt 2007: 83)

- 3) *Priduurok* (Anvelt 2007: 183), *tsmo* (Anvelt 2007: 210), *urood* (Anvelt 2007: 124)

Tõbras kasutatakse alatu inimese kohta, kontekstist tulenevalt annab sellest märku *kits*, mida Anvelt kasutab läbivalt inimese kohta, kes teiste peale kaebab. *Priduurok* kasutatakse sünonüümidenä *debiilik*, *lollakas*, *alaarenenu*, *värdjas* väljenduseks, *tsmo* tähendab *kaabakas* ning *urood* on sünonüüm *priduurok* sõnale, tähendusega *värdjas*.

Samuti vulgarismile sarnaselt on sõimusõnu, mis väljendavad suguelundeid (ka suguhaiguseid):

- 4) *Ole paigal, munn!* (Anvelt 2007: 264), *Selle vituga jamama* (Anvelt 2007: 240),
Seda tripperikoormat kaasa ei võta (samas), *madrats* (Anvelt 2007: 340)

Munn on mehe suguelund, sarnaselt *vitt*, mis on naise suguelund. Mõlemaid kasutatakse halvustavalt teise inimese kohta; esimene näide väljendab käsku ning teine alandavat viitamist naisele. Sõnaveeb defineerib *tripper* kui *põletikuline suguhaigus*. Teoses kasutatakse väljendit lõbutüdraku kohta, halvustust suurendatakse sõnaga *koorem*, sünonüüm *laadung*, et alandust rõhutada. Samuti sõna *madrats* tuleneb kontekstist *see sinu madrats*, väljendades üldistust naisterahva kohta.

Slängisõnad:

- 1) *tina panema* (Anvelt 2007: 44), *viina viskama* (Anvelt 2007: 229), *traati tõmbama* (Anvelt 2007: 343), *ära kustutama* (Anvelt 2007: 243), *jeehat panema* (Anvelt 2007: 31)

Loog defineerib slängi ära tundmisel *panema* ja *tegema* laiaulatuslikku kasutust, märkides, et slängis esineb *panema mida(?)*, kuid mitte kunagi *panema kuhu(?)* (Loog

1991: 7-8). *Tina panema* ning *viina viskama* tähendab alkoholi (viina) jooma ning *jeehat panema* ära minema, tavaliselt eriti kiiresti lahkuma. *Tegema* vormis on esindatud *traati tõmbama* ehk helistama ja *ära kustutama* ehk ära tapma/ mõrvama.

- 2) *gavrik* (Anvelt 2007: 37), *salaaga* (Anvelt 2007: 44), *bratva* (Anvelt 2007: 47), *oglõd* (Anvelt 2007: 212), *petuhh* (Anvelt 2007: 384)

Valdavalt on teoses kellegi kohta kasutatav släng, näiteks pöördumisel, edasi antud vene keeles. Kontekst annab aimu, et enamik selliseid slängisõnu on kasutatud vanglas, kus räägiti palju vene keeles ning kuigi mõnda sõna võiks kategoriseerida halvustavalt, olid need üldtuntud ning slängina kasutusel. Mitmed sõnad on sünonüümid: *gavrik* ja *salaaga* tähendavad *sell*, *vennike*, *tatnökk* ning *salaaga* oli kasutusel nii vanglas kui ka sõjaväes. *Bratva* tähendab kuritegeliku maailma *vennaskonda* ning *oglõd* kasutati vanglas kaukaasia rahvastest kurjategijate kohta (Anvelt 2007: 212). *Petuhh* tähendab vene keeles kukk, mida teoses on kasutatud kui pealekaebaja.

Ajastukohased väljendid:

- 1) *strelka* (Anvelt 2007: 10), 2) *srokk* (Anvelt 2007: 18), 3) *kendid* (Anvelt 2007: 19), 4) *zek* (Anvelt 2007: 25), 5) *šmonnima* (Anvelt 2007: 44), 6) *katus* (Anvelt 2007: 47)

Tähendused tulevad üldiselt vanglas kasutatud sõnavarast, mida vabanedes edasi kasutatakse: 1) *kokkusaamine*, 2) *karistusaeg*, 3) *sõbrad*, *kaaslased*, 4) *vanglas istuv kriminaalkurjategija*, 5) *läbi otsima*.

4.4 Politseitöötajate keelekasutus Andres Anvelli teoses

Vulgaarkeelendid:

- 1) *Käi sa, hull vanamees, ka persse!* (Anvelt 2007: 153), *Värbamine käibki vitu kaudu* (Anvelt 2007: 268), *Tegid triksu?* (Anvelt 2007: 286), *Kuni su perseauk lõhki rebitakse* (Anvelt 2007: 277), *Pane kasvõi žopa!* (Anvelt 2007: 230)

Osborne'i esitatud kategooriad, mis hõlmavad kehaosi ning seksuaalakte on mõlemad esindatud. *Tegid triksu* on otsene viide seksuaalaktile ning selle kohta uurimine. *Värbamine käibki vitu kaudu* antakse teoses edasi kui etteheitev õpetus ning *kuni su*

perseauk lõhki rebitakse kasutatakse ähvardusena. Lisaks on näha kahe keele lauselist põimimist, *žopa* tähendab *perse*.

- 2) *Kurat, ma ütlesin ära näperda!* (Anvelt 2007: 53), *Kuradi nolk, mis sa kurat teed, nad oleksid meil käes olnud, kuraaaat!* (Anvelt 2007: 134)

Eelnevalt on mainitud *kuradi* omadust emotsiooni väljendamiseks, nii ka siin. Teine esitatud näide on omamoodi varieeruv ning sobib ka sõimu alla, sest kasutatakse halvustava sõnaga koos – *nolk*. Siiski oli teoses selgemaid väljendeid/sõnu, mis käisid *kuradiga* kokku, andes märku sõimust.

Sõimusõnad:

- 1) *Kuradi pedement* (Anvelt 2007: 165), *Türa, kuradi mutt kutsus mulle patrulli, oleks pidanud tema maha laskma, no on nõid!* (Anvelt 2007: 324),

Sõnaveeb kategoriseerib sõna *pede* halvustavasse klassi. Romaani kontekstis on tegemist sõimusõnaga, sest sõimualuse sõnu kasutatakse tema enda vastu – kutsus teist meest ilusaks. Teine näide sisaldab endas mitut elementi: *kurat*, et anda edasi emotsiooni, halvustav sõna *mutt* naisterahva kohta, kellele antud sõim on suunatud, ka *nõid*. Lisaks vulgaarkeelend, mis hõlmab kehaosa *türa* ning *tegema* vormis släng – *maha laskma*. Seega, on keelekasutus nõ rikas ning lauset saaks asetada mitmesse kategooriasse. Kuna lause on suunatud otseselt naisele, keda lauses ka kahel korral halvustavalt kutsutakse, paigutatakse töö kontekstis see siiski sõimu alla.

- 2) *See lits armastab sind* (Anvelt 2007: 93), *Kes selle litsi tripperitrusti viib?* (samas), *hoorapurikas* (Anvelt 2007: 154)

Halvustav sõna *lits* naisterahvast rääkimisel ning selle võimendus küsimusega, milles *tripperitrust* tähendab *naha- ja suguhaiguste kinnist osakonda, kuhu „kontrolliks” paigutati prostituute ja muud kahtlast naissoost elementi* (Anvelt 2007: 93). Naine, kellest halvustava kõnega räägiti oli kurjategija pruut ning valdavalt üldistati ta seetõttu *litsiks*. *Hoorapurikas* on sünonüüm *lõbutüdrukule*, tuleneb *hoor* liitsõnana (Loog 1991: 35-36).

- 3) *Jobtvaja* (Anvelt 2007: 53), *A tõ urod gastrolšik!* (Anvelt 2007: 131)

Venekeelseid sõimusõnu kasutati valdavalt tõlkimata ning dialoogis. *Jobtvaja* tuleneb väljendist *job tvaju mat* ehk *panna sinu ema* ning selle kaudu väljendati oma suhtumist rumalasse vene keelt kõnelevasse isikusse (Anvelt 2007: 53). Teine väljend tähendab

aga sina vördjas sissesõitnu, milles kontekst annab aimu, et *sissesõitnu* kasutatakse vene rahvusest inimese kohta.

Slängisõnad:

1) *Pätiminutka* (Anvelt 2007: 21), *mentuura* (Anvelt 2007: 43)

Pätiminutka tuleneb sõnast *pjatminutka*, mis tähendab *vieminutilist töökoosolekut miilitsas* (Anvelt 2007: 21). Loog toob välja, et laenud teistest keeltest kuuluvad slängi alla, eriti need, mis tiheda kontakti tõttu on vältimatud (nt vene) (Loog 1991: 7). Sarnaselt on laenatud *mentuura*, milles *ment* on vene keelest laensõna (Loog 1991: 47). Teoses tuuakse *mentuura* tähenduseks *miilitsaosakond*.

Eelmises alapeatükis välja toodud ajastukohased sõnad langesid kokku politsei poolt kasutatud sõnadega, mistõttu ei tooda neid uuesti välja, kuid mainitakse, et kokkulangevused olid olemas.

4.5 Keelekasutuse võrdlus

Alustagem võrdlust jutustaja keelekasutusega. Mosina loodud jutustaja jääb enda keelekasutusega valdavalt neutraalseks, mistõttu ei võimalda see antud registrite valguses „Punase elavhõbedaga” võrdlust luua. Vaatleme siinkohal Anvelti loodud jutustajat veidi lähemalt ning seejärel pakub töö autor võimaliku põhjenduse, miks Mosina jutustaja valib neutraalse keelekasutuse.

Valdavalt saab öelda, et jutustaja keelekasutuses leidub väga vähesel hulgal eelnevalt nimetatud registreid. Need väljenduvad kui jutustaja edastab mõne tegelase mõtet:

1) *Kirst oli küll kits ja täielik türa* /.../ (Anvelt 2007: 84)

Siinkohal esitab jutustaja Sämmi mõtte, mil Kirst restoranist rahaga lahkus. Teoses ei ole mainitud, et Kirst oleks kedagi välja andnud, pigem kujutati teda kui erakut, seega ei tundu, et *kits* tähendaks antud kontekstis otseselt pealekaebajat, vaid tegemist võib olla lihtsalt sõimusõnaga. Mõnel korral kasutab jutustaja ka emotsiooni rõhutamiseks sõna *kurat* ning eriti võikal hetkel on kasutatud ka vulgaarkeelendit koos sõimusõnaga:

2) *Persse, need sead panevad rida selle õnnetukesega* (Anvelt 2007: 263)

Konkreetne mõte on edastatud Repsi vaatenurgast, hetkel, mil Korba ja Holts kordamööda Svetat kuritarvitavad. Huvitav nüanss on sõnal *õnnetukesega*, mis on naise kirjeldamiseks. Jutustaja ei kasuta naiste kohta halvustavaid sõnu, need on kajastatud läbivalt tegelaste keelekasutuses. Jutustaja kasutab naisterahvaste kohta sõnu nagu:

3) *Näitsik* (Anvelt 2007: 239) ja *neiu* (Anvelt 2007: 241)

Selle põhjal võib öelda, et valdavalt on registrid, mis edastavad vulgaarsusi edasi antud läbi tegelaste keelekasutuse, ehk nende kõnes, kuid tegevuste ja mõtete kajastamisel leidub neid väga vähesel määral.

„Juhan Julma” ning „Punase elavhõbeda” keelekasutuse sarnasused tulevad välja peamiselt ajastukohastes sõnades: *katus* ja *strelka* kasutuses, mis näitab, et sõnad olid üheksakümnendatel kriminaalses maailmas üldlevinud. Kokkulangevus on ka sõna *alaarenenud* kasutus sõimusõnana. Olgugi, et konkreetseid kattuvusi teoste vahel ei ole palju, on siiski näha, et mõlemas teoses on hulgaliselt sõnu ja väljendeid, mida saab erinevatesse registritesse paigutada. Seega annavad valimi teosed aimu, et üheksakümnendaid kajastavale kriminaalkirjandusele on omane sisaldada vulgarisme, sõimu ja slängi. Valdavalt on tegemist roppude väljenditega, mis hõlmavad nii mehe kui ka naise kehaosi ning kehafunktsioone nt *sitt* ja *seemneraju*. Lisaks viitavad seksuaalaktile või halvustavad ja alandavad kedagi, valdavalt naist: *lits*, *hoorapurikas*, *madrats*. Slängisõnad on tihti laensõnad vene keelest, näiteks: *brigadir* ja *bratva* ning *tegema* vormi sõnad, näiteks: *tina panema* ja *traati tõmbama*.

Anna Põllu bakalaureusetöö keskendub läbivalt slängile ja vanglaslängile ning antud töö valguses on leida keelekasutuse kokkulangevusi järgmistes sõnades:

- 1) *kits* (Põld 2013: 19) tähenduselt *pealekaebaja*
- 2) *petuhh* (samast) tähenduselt *vanglas mehega vahekorras olnud kinnipeetav*, mis ei lange kokku Anvelti antud definitsiooniga, mis teose kontekstis oli pealekaebaja kirjelduseks
- 3) *strok* (Põld 2013: 24) tähenduselt *karistusaeg*, Anvelti teoses on *srokk* ehk kirja pildis leidub erinevus, ent tähendused kattuvad.

Olgugi, et antud töö ei ole kategoriseerinud mõnda sõna slängi alla nagu seda on teinud oma töös Põld, siis kinnitavad kokkulangevused, et teostes kasutatud väljendid on

ajastukohased ja konteksti sobivad, mitte üksnes teose autori kujutus ajastust. Peab tõdema, et kokkulangevused, mis tuleksid välja Põllu töös ning Mosina teoses ei kattu antud töö ajastikuga, Mosin kasutab läbivalt slängi, kuid jääb sellega varasemasse aega kui üheksakümnendad, seega on võrreldud Põllu töös leitav släng Anvelti teosega.

Politsei keelekasutus ei hõlma teoses ametlikku keelt, vaid sisaldab samu registreid nagu kurjategijate keelekasutus. Need järgivad Osborne'i välja toodud kategooriaid nagu kehaosad, seksuaalakti viited jt. Samuti alandusena kasutatud sõim, näiteks *lits* ja *nõid*, mida kirjeldasid Allen ning Burridge kui düsfemism. Ajastukohased sõnad langesid kokku kriminaalses maailmas kasutatud sõnadega, näiteks: *strelka* ja *kendid*. Siin võib põhjenduseks tuua eelnevalt mainitud Mai Loogi laensõnade mõtte, et tiheda kontakti tõttu on laenamine vältimatu, seega kandub kurjategijate keel üle ka politsei keelekasutusse. Sellest tulenevalt võib väita, et Anvelt ei ole proovinud üht poolt ropumalt kajastada kui teist, mis tähendab, et keelekasutuse kaudu ei ole maalitud hea ja halb kontrasti.

Lisaks saab öelda, et valdavalt on teoses kasutatud üheksakümnendate släng kajastatud ka Mai Loogi 1991. aasta sõnaraamatus. Leidus ka töös kategoriseeritud slängisõnu, mida sõnaraamatus ei olnud, näiteks *pätiminutka*, mis oli kasutusel politseitöötajate slängina, kuid ei kajastunud laiemalt igapäevakõnes. Samuti ei leidunud vasteid suguelundi jaoks kasutatud sõnadele nagu *granaat* ja *imeelukas*. Võimalik, et tegemist oli üheksakümnendatel kasutusel olnud slängiga, kuid need ei olnud nii laialdaselt kasutusel, et neid sõnaraamatus kajastada.

Mosina jutustaja sulab mina-tegelasega ühte ning olgugi, et kasutatud slängi ja vulgarismi eelmises alapeatükis välja toodi, siis võrreldes Anvelti teosega, mis kubiseb vulgaarsetest väljenditest, ei õnnestu neid Mosina teoses selliselt leida. Seega, on üks suurimaid erinevusi keelekasutuses vulgaarsuste kasutamine, seda nii tegelaste kui ka jutustaja vaatepunktist. Anvelti loodud jutustaja kasutab küll vulgaarsusi vähe, ent siiski kasutab. Siinkohal proovib autor pakkuda võimalust, miks Mosin kasutab vulgaarsust valikuliselt. Võttes aluseks, et tavapärasel kasutusel leitakse vulgaarsust kui midagi labast ning mitte tingimata tõele kaasa aitavat, siis tundub asjakohane, et Mosin valis enda loo rääkimiseks igapäevakeele, isegi olukordades, mil tundub, et Julm on ärritunud

või solvunud, siis valib ta emotsiooni väljendamiseks näiteks *praht* või *alaarenenu*, mis ei lange roppuste hulka. Sarnaselt sõimusõnana on Mosin kasutanud näiteks *šarik*, Anvelt seevastu *türanägu*. Ilmselt tuleb siin arvesse võtta ka kahe autori erinevust – üks üritab lugu edasi anda kui kõik on päris ning teine on päris elust inspireeritud. Seega on ühel autoril suurem kaalutlus, kuidas ta enda lugu edasi annab. Võttes arvesse, et tegemist on süüdimõistetud kriminaaliga, kes soovib lugu tõena esitada, siis on võimalik, et läbivalt vulgaarse keelekasutusega ei õnnestuks aususe taotlus sedavõrd usutavalt kui igapäevakeelega. Erinevate kirjatöödega tuleb silmas pidada lugejaskonda, kellele kirjutatakse, seega, oleks Mosin kasutanud vulgaarset keelt, võiks toimuda üldistus, et kriminaali igapäevakeel on vulgaarne ja labane ning seetõttu mitte uskumist väärt – täpselt nagu Anvelt on selle üldistuse enda teoses teinud. Siinkohal tuleb ka nentida, et valikuline vulgaarsuse kasutamine tähendab seda, et „endast” ehk Julmast rääkides kasutab Mosin küll eelnevalt välja toodud vulgaarkeelendit, kuid seda tehakse enda avamiseks, läbi intiimsuse, mis tavapäraselt on piinlik ja läbi selle proovitakse lugeja usaldust võita.

KOKKUVÕTE

Jüri Mosina teoses on tegemist tegelase sisemise, fikseeritud fokaliseatsiooniga, Juhan Julm edastab autori minevikusündmusi tagasivaatena. Epp Annuse (1995) põhjal tuleb jutustajat ja autorit vaadelda kui erinevaid isikuid ning Lejeune'i (1989) põhjal tohime seda Mosina autobiograafia puhul samuti kaalutleda, olgugi, et Mosin ise seda ei tee. Teose jutustaja esitab tõde valikuliselt, püüdes taotleda täielikku usaldusväärsust. Selleks kirjeldab Julm korduvalt enda intiimelu ning intiimpiirkonda, käsitledes valdavalt piinlikku/ebamugavat teemat täieliku avatusega, mis toetab oletust, et kõik teoses käsitletud teemad on tõesed. Kirjeldades sündmusi, mis ühiskondlike normide kohaselt ei ole heaks kiidetud, näiteks mõrvad, tutvustab jutustaja järjekindlalt tegelast, kes on Julmaga samaväärne – Saatan, tuues välja, et tegevusi kas; viis korda Saatan, kindlustas Julmale õnnestumisi või juhtis Saatan Julma tegemisi. Seetõttu ei ole võimalik määrata isikut, kellele Mosin lõpuks süü kandamini kirjutab. Teose lõpus on Saatana asemel Julma kõrval Jumal, tuues narratiivi uue kõikvõimsa jõu, mis omakorda lõhestab arusaama, kes on täpselt süüdi. Olgu fokaliseeritud tegelaseks Julm, ometi figureerib tema kõrval Saatan ning jutustaja hoiab tagasi tõde, seega ei tunneta lugeja, et tegemist oleks usaldusväärse teosega, mis taotleb edastada teost kui pihtimust ja kogu tõde. Tegemist on homodiegeetilise jutustajaga, seda intradiegeetilisel tasandil, ehk jutustaja on osa loost ning tegelane annab oma lugu edasi läbi jutustaja.

Anvelti teoses esineb Genette'i (1980) järgi null-fokaliseatsioon, ehk jutustaja teab tegelastest rohkem, jutustaja ise on heterodiegeetiline ehk väline kõiketeadev jutustaja. Lugeja kogeb teost läbi erinevate perspektiivide; Repsi, Sämmi ja Sanderi, esimesed kaks on kurjategijad ning Sander esindab politsei vaatenurka. Erinevad perspektiivid aitavad näha, mida teatud tegelane parasjagu mõtleb või tunneb, ent seda ei edasta tegelane ise, tema asemel teeb seda jutustaja, kes valib kelle mõtteid ja tegevusi laiemalt avatakse. Kõik, mida lugeja teab on otsustatud jutustaja poolt: Sämm sooritab raskeid kuritegusid hirmust tulenevalt, Reps ei salli vägivalda, kuid raha nimel pigistab ta silma võigaste kuritegevuste juures kinni ning Sander ei kiida enda ülemuse tööetikat õigeks, ent allub süsteemile edasi. Kas ja kui palju tegelane tõeliselt nii mõtleb ei ole võimalik öelda, sest info on saadud jutustajalt, kes teose lõpuni tegelasi ja lugejat manipuleerib.

Seda läbi teose peamise liini – punase elavhõbeda olemasoluga. Seega on usaldusväärsust manipuleeritud ning teose lõpus kogeb lugeja, et info, mis on esitatud, ei pruugi vett pidada. Selle kõrval avab jutustaja erinevates perspektiivides, kuidas raha oli võimas motivatsioon – rahareformi tõttu olid palgad väikesed, ent kuritegevuslik kasu võis õnnestumisel olla ulatuslikult kõrge. Lisaks kogeb lugeja väikesel tasandil korruptsiooni olemasolu, mis võimaldab juurelda, kuidas samalaadi tegevustik laiemal tasandil võib toimida.

Mõlemas teoses on tegelaste keelekasutuses leida sõimusõnu ehk düsfemisme, vulgaarkeelendeid, slängi ja ajastukohaseid sõnu. Mosina teoses on vulgaarkeelendeid vaid üks: *seemneraju*, mis Dana Osborne'i (2020) kategooriate alusel kuulub kehafunktsioonidega seotud vulgarismide hulka. Lisaks ei kasuta Mosin sõimusõnadena roppe väljendeid: *šarikud*, *alaarenenud* ja *praht*, mis eemaldab üldise arvamuse, et vulgaarne keelekasutus võib olla labane ning vähendab tõetruudust. Mai Loogi (1991) sõnaraamatus on esindatud slängisõnad: *väikemees* – *meeste hellitav sõna kehaosa kohta* ning *rohud* – *narkootikumid*. Seevastu ei kajasta Loogi sõnaraamat sõnu nagu *granaat* ja *imeelukas*. Samuti ei kasutanud vulgarisme ka jutustaja.

Anvelti teoses on hulgaliselt rohkem esindatud vulgaarkeelendeid ja sõimusõnu. Vulgaarkeelenditest olid enam kasutusel: *perse*, *türa*, *sitt*, *putsis* ning sõimusõnadest: *kits*, *munnn*, *lits*. Mõlemad registrid olid esindatud nii kurjategijate kui ka politsei keelekasutuses, millest järeldub, et Anvelt ei ole proovinud ühte poolt võikamalt (keelekasutuse poolest) esitada. Loogi sõnaraamatus langesid kokku slängisõnad nagu: *panema* ja *tegema* laiaulatuslik kasutus – *viina viskama*, *tina panema*, *ära kustutama*. Laensõnade kohta tõi Loog välja, et laenud teistest keeltest kuuluvad slängi alla, eriti need, mis tiheda kontakti tõttu on vältimatud, mis võib ka selgitada, miks politsei keelekasutus kurjategijate omaga sedavõrd sarnane on, just läbi tiheda kontakti. Anvelti loodud jutustaja kasutas vulgarisme: *türa*, *persse*, kuid hulgaliselt vähem kui tegelased ise. Lisaks kasutasid tegelased sõimusõnu naisterahvaste kirjeldamiseks: *lits*, *tripperikoorem*, *madrats*, kuid jutustaja kasutas sõnu nagu: *näitsik* ja *neiu*. Lisaks kasutati sõna *kurat*, et rõhutada emotsiooni: *kuradi nolk*, *kuradi pedement*.

Seega saab öelda, et valimi teoste põhjal on üheksakümnendaid kajastav kirjandus keelekasutuselt paljutki täis vulgaarkeelendeid, sõimusõnu ning ajastukohast slängi.

KASUTATUD MATERJAL

Allen, Keith., Burridge Kate 1991. Euphemism and Dysphemism: *Language used as a shield and weapon*. Oxford University Press.

https://www.academia.edu/59570521/Euphemism_and_Dysphemism_Language_Used_As_Shield_and_Weapon?auto=download kasutatud 01.05.2026

Annus, Epp 1995. Kirjandusteose vaatepunkt. *Keel ja kirjandus*, 4, 217-225.

<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:194999/143045/page/11> kasutatud 25.04.2026

Anvelt, Andres 2000. Juridica. *Organiseeritud kuritegevus kui reaalne negatiivne võim tänapäeva Eesti ühiskonnas*, 5, 320-329.

https://www.juridica.ee/article.php?uri=2000_5_organiseeritud_kuritegevus_kui_reaalne_negatiivne_vim_tnap_eva_eesti_hiskonnas kasutatud 25.01.2026

Anvelt, Andres 2007. *Punane elavhõbe*. Eesti Päevaleht AS. Tallinna Raamatutrükikoda

Anvelt, Andres., Lamp, Dagmar. (Saatejuhid).(2020, 15. aprill). Postimees podcast Raadio (No. 12) [Audio taskuhäälring]. *Eesti roimad koos Andres Anveltiga*.

<https://podcast.pleier.ee/podcast/eesti-roimad-koos-andres-anveltiga/55590> kasutatud 15.02.2026

Eco, Umberto 1981. The Role of the Reader. *Explorations in the Semiotics of Texts*. Indiana University Press

https://monoskop.org/images/1/1b/Eco_Umberto_The_Role_of_the_Reader_1979.pdf kasutatud 12.05.2026

EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>

Genette, Gérard 1980. Narrative discourse: *An Essay in Method*. Cornell University Press.

<https://dn790007.ca.archive.org/0/items/NarrativeDiscourseAnEssayInMethod/NarrativeDiscourse-AnEssayInMethod.pdf> kasutatud 29.04.2026

Helemäe, Jelena. Saar, Ellu 2011. TOWARDS A NORMAL STRATIFICATION ORDER Actual and Perceived Social Stratification in Post-Socialist Estonia. *An*

Introduction to Post-Socialist Transition in Estonia. Peter Lang Publishers House, 13-32.

https://www.researchgate.net/publication/263174402_An_Introduction_to_Post-Socialist_Transition_in_Estonia kasutatud 24.01.2026

Hennoste, Tiit., Metslang Helle., Habicht Külli., Prillop Külli 2021. „Kuue (inter) subjektiivsuspartikli kasutus eesti keele registrites”. *Emakeele Seltsi aastaraamat*, 66, 91-123. Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus

<https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=1005715> kasutatud 18.05.2026

Kirisberg, Karina 2017. *Ropendamine Kaur Kenderi „Iseseisvuspäevas”*. Tartu

<https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/e08a16d2-8e1f-4829-9255-c8579d5ad0e2/content> kasutatud 18.05.2026

Laar, Mart 2012. Transition and Communism: *Estonia's battle with its past*, 259-266.

https://www.researchgate.net/publication/257779313_Transition_and_Communist_Estonia's_Battle_with_Its_Past kasutatud 24.01.2026

Lamp, Berit-Helena 2008. Kurikuulus vanglapõgenik abiellus ja hakkas kirjanikuks. *Õhtuleht*, 26.11,

<https://www.postimees.ee/52174/kurikuulus-vanglapogenik-abiellus-ja-hakkas-kirjanikuks> kasutatud 23.02.2026

Lejeune, Philippe 1989. „On Autobiography”. *Theory and History of Literature*, 52, 3-33. Toim Paul John Eakin. Tõlk Katherine Leary. University of Minnesota Press

<https://www.debbiejlee.com/lejeuneone.pdf> kasutatud 19.05.2026

Loog, Mai 1991. *Esimene eesti slängi sõnaraamat*. Toim Indrek Hein. Tallinn

Mosin, Jüri 2010. *Juhan Julm*. Tammerraamat

Osborne, Dana 2020. Maledictive Language: *Cursing and Swearing*. John Wiley & Sons, Inc.

https://www.researchgate.net/publication/346841733_Maledictive_Language_Cursing_and_Swearing kasutatud 01.05.2026

Palm, August 1938. Eesti kirjandus. *Eesti kirjanduse seltsi kuukiri*, 7, 319- 333. Tartu

[EESTI KIRJANDUSDIGARhttps://www.digar.ee > arhiiv > download](https://www.digar.ee/arhiiv/download) kasutatud 18.05.2026

Pöld, Anna 2013. *Vanglasläng Tartu vangla kahe kinnipeetava suulise kõne näitel*. Tartu

<https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/03e7290e-77ca-4620-8476-447f81658797/content> kasutatud 14.05.2026

Riigikantselei. **Riskid.** **2025.** *Organiseeritud* *kuritegevus.*
<https://www.riigikantselei.ee/riskid/organiseeritud-kuritegevus#loe-veel> kasutatud
14.04.2026

Staehr, Karsten 2004. Economic Transition in Estonia. *Background, Reforms and Results*, 37-68

https://haldus.taltech.ee/sites/default/files/2021-04/011_2004-CC20in20Estonia.pdf

kasutatud 24.01.2026

Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/>

Sööt, Mari-Liis. Klopets, Urvo 2009. Kuritegevus Eestis. *Valgekraekuritegevus*, 55-68.

https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/article_files/untitled%20folder/Korruptsiooni%2Bstatistika%2B2009.pdf kasutatud 25.01.2026

SUMMARY

„The dark side of the transition period: How is the criminal world depicted in Estonian literature reflecting the nineties?“

The aim of this research is to analyse two works of Estonian fiction that reflect the 1990s. The thesis is divided into four chapters, the first two of which provide an overview of the Estonian 1990s and the authors of the selected literary works: Jüri Mosin's *Juhan the Cruel* (2010) and Andres Anvelt's *Red Mercury* (2007). The remaining two chapters focus solely on literary analysis: from whose perspective the action is presented and who communicates the events. Consequently, the narrators of the novels are analysed, as well as how the reader perceives the reliability of the works based on perspective and narration.

The final chapter of the thesis focuses on language use: vulgar language, swear words, and slang. The slang represented in the novels is compared with Mai Loog's *First Estonian Slang Dictionary* (1991) in order to identify similarities and differences in the used slang. In analysing focalised characters, this thesis relies on Gérard Genette's theory (1980), narration is analysed using the work of Epp Annus (1995) and Dana Osborne's (2020) categories of vulgarism are applied in the analysis of language use.

The results indicate that readers experience different perspectives through the focalised characters; criminals, police officers, and perhaps even Satan. However, the events are not conveyed directly by the focalised characters, instead, they are passed on by the narrator. The narrator in *Juhan Julm* is homodiegetic, on an intradiegetic level, meaning the narrator is a part of the story and the character conveys the story through the narrator. The narrator in *Red Mercury* is heterodiegetic, which means that the narrator knows more than the characters. They do not reveal the complete truth and instead manipulate the reader through concealed information. This suggests that the literary works cannot be considered entirely reliable from the reader's perspective.

The language used in the novels includes vulgar language, swear words and slang, all of which are employed in different ways. The similarities between the slang found in the novels, as well as its resemblance with Mai Loog's dictionary, suggests that the vocabulary is authentic to the era rather than exaggerated by the authors. The slang not represented in the dictionary may indicate that these expressions were not widespread enough at the time to be included in the dictionary.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Merit-Kätlin Sööt,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Üleminekuaja varjupool: Kuidas kujutatakse Eesti üheksakümnendaid
kajastavas kirjanduses kuritegelikku maailma?“,

mille juhendaja on Mart Velsker PhD

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli
digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele
kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi
kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile
viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua
tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse
lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute
intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Merit-Kätlin Sööt

Tartus, 26.05.2026